

Józef Mandziuk

Ks. Bertold Altaner (1885-1964) - wybitny patrolog wrocławski : Szkic biograficzny

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 18, 107-112

1985

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wraz z rodzicami przeniósł się do Królewskiej Huty (Chorzowa), gdzie ojciec otworzył sklep kolonialny. W 1897 r. rozpoczął naukę w tamtejszym gimnazjum, wykazując już wtedy szczególne zamiłowanie do historii. Niemalże proroctwo może zabrzmieć, iż ojciec 13-letniemu chłopcu ofiarował 8-tomową historię świata Annegarna, a katecheta, ks. dr Edward Kotalla, zachęcał 17-letniego gimnazjalistę do czytania Nowego Testamentu w języku oryginalnym i w tłumaczeniu Wulgaty⁵. Tenże wychowawca podsuwał swemu uczniowi podstawowe dzieła (z prywatnej biblioteki) z zakresu historii Kościoła, biblistyki, dogmatyki i filozofii. Dzięki temu już w latach gimnazjalnych Bertold zetknął się z problematyką historyczno-teologicznej egzegezy Biblii i zrodził się w nim szacunek dla ducha języka jako instrumentu wyrażania i przekazywania prawdy.

Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości, Altaner rozpoczął studia filozoficzno-teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Wszedł do grona młodzieży akademickiej, która zorganizowana była w różnych stowarzyszeniach. Do 1911 r. naliczono 120 większych lub mniejszych niemieckich stowarzyszeń akademickich, z których jedne przetrwały do pierwszego stulecia uczelni, drugie zaś po krótkim czasie rozpadły się⁶. Nasz akademik związał się ze stowarzyszeniem studenckim „Unitas”⁷. Należy zauważyć, że w murach wrocławskiej uczelni słycać było jeszcze odgłosy dyskusji po Soborze Watykańskim I, kiedy to profesorowie J. B. Baltazer, J. H. Reinkens (pierwszy biskup starokatolicki), P. J. Elvenich, T. J. Weber odrzuciły uchwały soborowe⁸. Od strony pozytywnej trzeba podkreślić, iż w latach studenckich Altanera zrodził się ruch młodzieży dążący do większego uduchowienia, wszak była to generacja J. Weigera, R. Guardiniego, F. Funka i H. Hefelego.

Nasz student starał się uzupełnić wiadomości podawane na wykładach poprzez lekturę ksiąg i czasopism, dlatego często można go było spotkać w czytelni uniwersyteckiej. W wielu wypadkach jego profesorami byli założyciele czasopism i serii wydawniczych, przez które zasłużyli się ogromnie dla rozwoju teologii, a mianowicie: M. Sdralek był założycielem i wydawcą „Kirchengeschichtlichen Abhandlungen”, w których publikował dorobek naukowy swojej szkoły historycznej, J. Nikel założył i redagował „Biblische Zeitfragen”, „Alttestamentliche Abhandlungen” oraz „Egzegetischen Handbuchs zum Alten Testament”, J. Sickenberger był założycielem „Biblische Zeitschrift” i współwydawcą „Biblichen Studien”, J. Pohle zaś był współzałożycielem i wydawcą „Philosophischen Jahrbuches”. Altaner od początku związał się z seminarium słynnego Maksymiliana Sdrałka, twórcy wrocławskiej szkoły historii Kościoła⁹. Ten wybitny uczony, aczkolwiek nie specjalizował się w patrologii, jednak dobrze przygotował swoich uczniów do sumiennych badań antyku

⁵ J. Spörl, *Theologie aus dem Geist der Geschichte*, *Historisches Jahrbuch* 77 (1958) XII.

⁶ F. Szymiczek, *Stowarzyszenie akademickie polskiej młodzieży górnośląskiej we Wrocławiu 1863—1918*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, 17.

⁷ W latach 1926—1930 B. Altaner ogłosił kilka recenzji i artykułów w czasopiśmie studenckim „Unitas”. Zob. *Bibliographie Berthold Altaner*, *Historisches Jahrbuch* 77 (1958) 582, 597—599.

⁸ A. Młotek, *Z dziejów teologii moralnej*, 239.

⁹ M. Sdralek urodził się 11 X 1855 r. w Woszczycach k. Tych. Teologię studiował we Wrocławiu, będąc uczniem H. Laemmera i we Fryburgu Bryzgowijskim, gdzie uzyskał doktorat z teologii. W 1880 r. otrzymał święcenia kapłańskie, a dwa lata później habilitował się we Wrocławiu. W latach 1884—1896 był profesorem historii Kościoła w Münster, a w latach 1896—1913 we Wrocławiu, piastując na obu uczelniach godność rektora. W 1900 r. został kanonikiem wrocławskiej kapituły katedralnej. Miał wielu znanych uczniów. Zmarł 2 VII 1913 r. Zob. H. Schiel, *Max Sdralek — der Begründer der Breslauer Kirchengeschichtsschule, im Bannkreis von Franz Xaver Kraus*, *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*, 35 (1977) 239—284.

chrześcijańskiego. Już w połowie drugiego semestru Altaner otrzymał od swego mistrza temat przyszłej dysertacji doktorskiej. Terenem jego badań naukowych miała być jednak nie patrystyka, lecz mediewistyka, a mianowicie historia zakonu dominikańskiego w średniowieczu.

Po zdaniu przepisanych egzaminów z teologii, 24-letni Bertold rozpoczął w alumnacie bezpośrednie przygotowanie do przyjęcia święceń kapłańskich. Wszystkie święcenia przyjął z rąk Jerzego kard. Koppa, ordynariusza wrocławskiego: 18 XII 1909 r. otrzymał tonsurę i cztery święcenia niższe, 17 III 1910 r. — subdiakoniat, dwa dni później — diakonat, a 20 VI 1910 r. w kościele p.w. św. Krzyża we Wrocławiu — sakrament kapłaństwa¹⁰. Po święceniach kontynuował dalsze studia na Uniwersytecie Wrocławskim, będąc od 16 VIII 1910 r. duszpasterzem przy zakładzie św. Agnieszki, gdzie pracowały elżbietanki¹¹. Dnia 10 XII 1910 r. zdał rygorosum, a 14 II 1911 r. odbył się jego przewód doktorski na podstawie pracy: *Venturino von Bergamo O. P. 1304—1346. Eine Biographie*¹². Wkrótce po doktoracie ks. Altaner opuścił Wrocław i rozpoczął pracę w duszpasterstwie jako wikariusz w Lubaniu. Następny etap swego życia spędził w Gliwicach, gdzie od 1 XII 1912 r. pracował jako katecheta w tamtejszych szkołach średnich. W celu osiągnięcia tego stanowiska musiał złożyć egzamin państwowy z przedmiotów: religii, hebraiki, historii i geografii. Działalność w szkolnictwie, uprawiana do 1918 r. jako główne zajęcie, dawała wystarczające podstawy egzystencji, jednak nie zadowalała go w pełni. Celem jego życia była praca naukowa na uniwersytecie. Droga do tego celu nie była prosta, choć wewnętrznie konsekwentna.

Chcąc osiągnąć *venia legendi* na uniwersytecie, konieczna była habilitacja, o której Altaner marzył od doktoratu. Dnia 24 IX 1918 r. Adolf kard. Bertram udzielił mu pozwolenia na otwarcie przewodu habilitacyjnego. Tydzień później katecheta gliwicki otrzymał nominację na wikarego katedralnego we Wrocławiu. Kolokwium habilitacyjne miało miejsce 24 X 1919 r. na Uniwersytecie Wrocławskim. Jednym z recenzentów rozprawy habilitacyjnej: *Der Armutsgedanke beim heiligen Dominikus*¹³ był Franciszek Ksawery Seppelt, wybitny historyk Kościoła¹⁴.

Dotychczasowe zainteresowania naukowe ks. Altanera skupiały się wokół średniowiecznej historii Kościoła i ściśle powiązane były z działalnością zakonu dominikańskiego, historią misji i kultury w XIII/XIV w. Zarówno jego rozprawa habilitacyjna o św. Dominiku, jak też następujące po niej podstawowe dzieło o misjach dominikańskich XIII stulecia¹⁵ otworzyły dla mediewistyki

¹⁰ *Weihbuch 1795—1916*. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. II c 4^a, s. 970—980.

¹¹ J. Schweter, *Geschichte der Kongregation der Grauen Schwestern von der heiligen Elisabeth*, t. II, Breslau 1937, 12—13.

¹² *Acten betreffend die Doctorpromotionen 1910—1912*, Archiwum Uniwersytetu we Wrocławiu (dalej cyt.: AUWr), sygn. TK 57.

¹³ *Acten betreffend Habilitationen 1905—1934*, AUWr, sygn. TK 45.

¹⁴ F. K. Seppelt urodził się 13 I 1883 r. we Wrocławiu. Studia odbył na Uniwersytecie Wrocławskim, wieniąc je doktoratem z teologii w 1907 r. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1906 r. W latach 1907—1908 był wikariuszem w Nysie, a następnie wyjechał na dalsze studia do Rzymu. Po powrocie w 1910 r. habilitował się we Wrocławiu, gdzie w 1920 r. otrzymał profesurę zwyczajną. W 1925 r. został kanonikiem kapituły katedralnej. W 1946 r. opuścił Wrocław i objął katedrę na Uniwersytecie w Monachium. Zmarł 25 VII 1956 r. w Monachium. Zob. E. Kleineidam, *Die katholisch-theologische Fakultät*, 153—154; J. Negwer, *Geschichte der Breslauer Domkapitels im Rahmen der Diözesangeschichte vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*, Hildesheim 1964.

¹⁵ *Die Dominikanermissionen des 13. Jahrhunderts. Forschungen zur Geschichte der kirchlichen Unionen und der Mohammedaner — und Heidenmissionen des Mittelalters*, Habelschwerdt 1924.

nową, rozległą dziedzinę badań naukowych. Z pewnością jego twórcze prace przyczyniły się do założenia przez dominikanów w Rzymie Instytutu Historycznego i wydania w 1931 r. *Archivum Fratrum Praedicatorum*¹⁶. Natomiast rozprawa o Rajmundzie Lullusie¹⁷, twórcy literackiego języka katalońskiego, skłoniła Centrum Kultury Katalońskiej „Schola Lullistica” w Palma de Mallorca do mianowania go w 1934 r. swoim członkiem i nadania mu tytułu magistra.

Bertold Altaner spostrzegł jednak, że starożytna historia Kościoła, a zwłaszcza patrystyka, leżała mu bardziej na sercu. W swoich zapiskach autobiograficznych stwierdził, iż jego orientacja naukowa ostatecznie szczęśliwie została ukierunkowana na chrześcijański antyk¹⁸.

Droga do objęcia katedry uniwersyteckiej była jeszcze daleka. Altaner nadal pełnił obowiązki wikarego katedralnego, będąc subkustoszem. W 1925 r. po apostazji ks. prof. Józefa Wittiga¹⁹ rozpoczął wykłady z patrologii i starożytnej historii Kościoła jako profesor nadzwyczajny²⁰. W 1926 r. następcą Wittiga został prof. Franciszek Józef Dölger²¹, który prowadził zajęcia na Uniwersytecie Wrocławskim do 1929 r. Altaner tymczasem przez semestr 1928/1929 wykładał historię Kościoła i prawo kościelne na państwowej Akademii w Braniewie.

Kiedy w październiku 1929 r. Bertold Altaner został ostatecznie powołany na katedrę starożytnej historii Kościoła i patrologii we Wrocławiu i otrzymał tytuł profesora zwyczajnego, wydawało się, że cel jego marzeń został osiągnięty. Jako wykładowca łączył w sobie głębię teologicznej myśli z precyzją surowego filologa i historyka, który w pełni opanował swój naukowy warsztat. Studenci poczuli w nim naukowca, który z nie ukrywaniem żarem starał się przekazywać prawdę historyczną.

Obok działalności dydaktycznej Altaner w latach 1927—1933 redagował wraz z Fryderykiem Wilhelmem Maierem²² i Franciszkiem Ksawerym Seppel-

¹⁶ J. Spörl, *Theologie aus dem Geist der Geschichte*, XVII.

¹⁷ *Glaubenszwang und Glaubensfreiheit in der Missionstheorie des Raymundus Lullus*, *Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 1928, s. 586—610.

¹⁸ M. Rauer, *Zum Geleit*, w: B. Altaner, *Kleine patristische Schriften*, Berlin 1967, VI.

¹⁹ J. Wittig urodził się 22 I 1879 r. w Dolinie k. Słupca. Gimnazjum ukończył w Kłodzku, studia teologiczne we Wrocławiu, **otrzymując** promocję doktorską już jako diakon. Po święceniach kapłańskich w 1903 r. był wikarym w Lubaniu, następnie kontynuował studia w Rzymie, w 1906 r. został wikariuszem w Paczkowie, a po roku w parafii NMP na Piasku we Wrocławiu. W 1909 r. habilitował się, a w 1915 r. objął, jako następcę M. Sdralaka, katedrę starożytnej historii Kościoła i patrologii oraz sztuki kościelnej. W 1925 r. w wyniku odmówienia złożenia wyznania wiary i przysięgi antymodernistycznej został ekskomunikowany. Na łono Kościoła wrócił w 1946 r. Zmarł 22 VIII 1949 r. Zob. A. Marcol, *Józef Wittig (1879—1949). Spojrzenie po trzydziestu latach*, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego* 7 (1979) 295—318.

²⁰ W Archiwum Uniwersyteckim we Wrocławiu zachowała się korespondencja między uczelnią a Ministerstwem Nauki, Sztuki i Oświaty w sprawie nominacji prywatnego docenta B. Altanera na profesora nadzwyczajnego. *Anstellung der Professoren*, sygn. TK 35; *Abgang und Auszeichnung der Dozenten*, sygn. TK 39.

²¹ F. J. Dölger urodził się 18 X 1879 r. w Sulzbach. W 1902 r. otrzymał święcenia kapłańskie, dwa lata później zdobył doktorat z teologii, a w 1906 r. habilitował się w Würzburgu. W latach 1908—1911 studiował w Rzymie. W 1918 r. został profesorem zwyczajnym w Münster. W latach 1926—1929 był profesorem we Wrocławiu, a następnie w Bonn, jako następcę A. Ehrharda. Zmarł 17 X 1940 r. w Schweinfurcie. Zob. E. Kleinedam, *Die katholisch-theologische Fakultät*, 132.

²² F. W. Maier urodził się 11 III 1883 r. w Baden. Studia teologiczne odbył we Fryburgu Bryzgowijskim. W 1906 r. przyjął święcenia kapłańskie. Habilitował się w 1910 r. w Strassburgu. W roku 1924 został profesorem zwyczajnym we Wrocławiu, obejmując katedrę egzegezy Nowego Testamentu, jako następcę Sickenberga. W latach 1945—1951 był profesorem zwyczajnym w Monachium. Zmarł 28 XI 1957 r. Zob. E. Kleinedam, *Die katholisch-theologische Fakultät*, 140.

tern „Breslauer Studien zur historischen Theologie”²³. Dzięki niemu nastąpiło w „Studiach” większe zainteresowanie antykiem chrześcijańskim.

W roku akademickim 1931/1932 prof. Altaner pełnił funkcję dziekana Wydziału Teologii Katolickiej.

Po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech rozpoczął się okres łańcuchowych represji, odbijających się boleśnie w życiu Fakultetu Teologicznego we Wrocławiu. Do pierwszych ofiar faszyzmu należał prof. Bertold Altaner, który na podstawie § 4 ustawy *Zur Wiederstellung des Berufsbeamtentums* z dnia 7 IV 1933 r. został pozbawiony profesury uniwersyteckiej²⁴ i przeniesiony na przymusową emeryturę z pensją 230 marek. Bezpośrednią przyczyną tej represji było zaangażowanie profesora w pracy wrocławskiego Związku Pokojowego Katolików Niemieckich, który usiłował dążyć m. in. do pojednania z narodem polskim i miał wielu zwolenników w środowisku studenckim²⁵. W tym czasie *venia legendi* stracili dwaj prywatni docenci: Max Rauer i Hubert Jedin. Następca Altanera na katedrze starożytnej historii Kościoła i patrologii został narzucony przez rząd hitlerowski ks. prof. Feliks Haase, który w latach 1933—1945 pełnił również funkcję dziekana wydziału. Był on jednostką zdecydowanie negatywną, należał do nielicznej grupy wykładowców uniwersyteckich, którzy uważali, że narodowy socjalizm da się pogodzić z katolicyzmem.

Bolesne lata odrzucenia Bertold Altaner zniósł z godnością i nawet z pewnym zadowoleniem przyjął 1 III 1934 r. skromną posadę wikariusza katedralnego, by móc w ciszy pracować naukowo. W małym mieszkaniu domku wikariuszowskiego powstały prace z zakresu patrystyki, liczne recenzje²⁶, a także odważne, krytyczne artykuły o palących zagadnieniach dnia powszedniego, umieszczane w „Katholisches Sonntagsblatt der Diözese Breslau”.

Największym osiągnięciem Altanera w tym okresie było nowe opracowanie podręcznika patrologii Rauschena-Wittiga, które ukazało się drukiem w 1938 r. pod jego nazwiskiem²⁷. Wrocławski patolog zawarł w nim syntezę współczesnej wiedzy o Ojcach Kościoła, starannie opracował bibliografię, uwzględniając dorobek polskich uczonych w dziedzinie patrystyki²⁸. Podręcznik do 1966 r. miał 7 wydań i tłumaczony był na 5 języków: włoski, hiszpański, francuski, węgierski i angielski²⁹.

²³ Założycielami „Breslauer Studien zur historischen Theologie” byli J. Wittig i F. K. Seppelt. Według ich zamierzeń miała to być kontynuacja „Kirchengeschichtlichen Abhandlungen” M. Sdralka. W latach 1922—33 ukazały się 24 tomy, po 1933 r. jeszcze 9 tomów.

²⁴ Preussische Minister für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung. UINr 12177. Berlin, den 18. November 1933

An den ordentliche Professor Herrn Dr. Bertold Altaner in Breslau 16, Novastrasse 15.

²⁵ Auf Grund von § 4 des Gesetzes zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums vom 7. April 1933 werden Sie hiermit aus dem Staatsdienst entlassen. Wegen der Regelung Ihrer Bezüge ergeht dem nächst weitere Verfügung.

In Vertretung: gez. Jöger
Abgang und Auszeichnung der Dozenten 1899—1936. AUWr, sygn. TK 39.

²⁶ M. Rauer, *Zum Geleit*, VI.

²⁷ Zob. *Bibliographie Bertold Altaner*, *Historisches Jahrbuch* 77 (1958) 576—600.

²⁸ *Patrologie*, Freiburg i. Br. 1938, ss. XVIII, 353.

²⁹ *Historię* i ocenę podręcznika Altanera przedstawił A. B o b e r w artykule: *Od Rauschena do Altanera*, *Przegląd Powszechny* 1951, 288—405.

³⁰ Podręcznik Altanera nie został przetłumaczony na język polski. Należy zaznaczyć, że podręcznik Rauschena przełożył w 1904 r. ks. Jan Gajkowski, a ks. Józef Nowacki dokonał tłumaczenia podręcznika w opracowaniu J. Wittiga w 1929 r.

W lutym 1945 r. prof. Altaner musiał opuścić Wrocław, gdyż miasto zostało zamienione na twierdzę³⁰. Jego droga tułacza prowadziła do leżącego w gruzach Würzburga, gdzie pod koniec 1945 r. rozpoczął wykłady na tamtejszym Uniwersytecie. Dnia 1 IX 1946 r. jako profesor zwyczajną objął katedrę starożytnej historii Kościoła i patrologii. Ze względu na stan zdrowia przeszedł 30 IX 1950 r. na emeryturę. W ostatnich latach swego życia gruntownie i źródłowo badał dzieła św. Augustyna w kontekście patrystyki. Wszystkie jego ówczesne rozprawy wydał drukiem w 1967 r. w Berlinie G. Glochmann w zbiorze pt. *Kleine patristische Schriften*.

Bertold Altaner od 1941 r. był współpracownikiem Komisji późnoantycznej historii religii przy Niemieckiej Akademii Umiejętności w Berlinie, której zadaniem było krytyczne wydanie starołacińskich tłumaczeń Ojców Apostolskich i nowotestamentalnych apokryfów.

W 1960 r. znakomity patrolog wrocławski otrzymał doktorat h.c. na Uniwersytecie w Strassburgu. Zmarł po długich i ciężkich cierpieniach dnia 30 I 1964 r. w Bad Kissingen i został pochowany cztery dni później na cmentarzu w Würzburgu, w grobowcu razem z Hermanem Schellem.

Autor pragnie zakończyć niniejszy szkic cytatem z zapisków autobiograficznych śląskiego uczonego: „Augustiańska klasyczna myśl: *«Quid enim fortius desiderai anima quam veritatem?»* (Tractatus in Joannem 26,5) kształtowała całe moje życie i pracę naukową”³¹.

BERTOLD ALTANER (1885—1964)

Zusammenfassung

Aus der breslauer Zeit des Lebens des hervorragenden Patrologen Bertold Altaner werden in dem Artikel seine theologischen Kontakte zu den deutschen und polnischen Theologen sowie seine Kenntnisse der polnischen Kultur durch Mutters Haus (Anna Gliński) dargelegt. Es werden einige Quellen aus der Universitätsbibliothek in Breslau und die Erinnerungen des Veters verwertet.

³⁰ Por. K. Jonca, A. Konieczny, *Upadek „Festung Breslau” 15 II—6 V 1945* Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, 26—33, 154—155.

³¹ M. Rauer, *Zum Geleit*, VII.

